

### **2.11. Фоцан Я.І. Досвід становлення політики пам'яті в Болгарії**

Сьогодні, з розгортанням інформаційної ери, інформація дедалі більше перетворюється не лише на продуктивну силу, а й на один із засобів ведення так званих «гібридних війн». Зважаючи на це, важко переоцінити важливість вивчення досвіду країн сві-

ту, зокрема й європейських, у здійсненні державної політики національної пам'яті (історичної політики, меморіальної політики, хронополітики) як фрагменту державної інформаційної політики та гуманітарної стратегії.

Державна політика пам'яті може включати в себе не лише піднесення якихось окремих, оцінюваних позитивно, віх в історичному поступі народу, а й виокремлення в його минулому того, чого слід позбавитися на шляху до бажаного майбутнього. Після розпаду СРСР керівництво низки постсоціалістичних країн поклало собі за мету досягнення остаточної декомунізації історичної пам'яті. Вивчення спільних і особливих рис політики декомунізації, властивих постсоціалістичним країнам, також заслуговує на увагу і є на сьогодні актуальним.

Доволі типовий зразок постсоціалістичної «культури пам'яті», в якому переважає неоднозначне і водночас апатичне ставлення до минулого, демонструє Болгарія. Комуністичне минуле там, з одного боку, сприймається як щось нав'язане ззовні і «чуже» національній системі цінностей. Однак, з іншого боку, підкреслюється, що комуністичний режим певною мірою сприяв модернізації, і тоді «не все було так погано». Водночас нині болгарські «старі» і «нові» еліти взаємодіють одна з одною без особливих проблем завдяки важливій спільній рисі – притаманному їм націоналізму, що тією чи тією мірою властиво майже всім постсоціалістичним країнам. Урахування досвіду здійснення політики пам'яті в Болгарії може бути корисним для України.

Досить довгий час процес розриву з комуністичним минулим відбувався в Болгарії повільно – значною мірою й унаслідок доброзичливого ставлення широких верств болгарського соціуму до СРСР. На думку болгарських дослідників, у державі існує чималий суспільний прошарок, для якого є характерною ностальгія за радянськими часами (хоча такі погляди й не домінують серед населення).

Початком декомунізації Болгарії стало прийняття в 1992 р. закону «Додаткові вимоги до членів керівних органів наукових організацій і Вищої атестаційної комісії» (відомого як закон Панева або «Закон про декомунізацію науки і освіти»). Ним передбачалися тимчасові вимоги до членів виконавчих органів і Вищої атестаційної комісії, за якими колишні активісти комуністичної партії та викладачі наукового комунізму не мали права обіймати керівні посади у вищих навчальних закладах та наукових установах. Однак закон діяв недовго: 3 квітня 1995 р. болгарський парламент його скасував. Разом з тим, Болгарія стала однією з країн

Центрально-Східної Європи, в яких існує спеціальне законодавство про злочинний характер комуністичного режиму. Йдеться про ухвалений 2000 р. закон «Про визнання злочинного характеру комуністичного режиму в Болгарії». Ним визначено відповідальність вищого керівництва болгарської компартії за цілеспрямоване знищення цінностей Європейської цивілізації у період із 9 вересня 1944 р. по 10 листопада 1989 р., умисне порушення прав і свобод людини, моральний та економічний занепад держави, руйнування традиційних принципів права власності, посягання на свободу віросповідання тощо. Це давало підстави для визнання комуністичного режиму в Болгарії злочинним, а болгарської компартії – злочинною організацією. Відповідно дії, спрямовані на опір і протистояння комуністичному режимові та його ідеології, проголошувалися справедливими, морально виправданими й такими, що заслуговують на пошану.

Вагомим поштовхом в напрямі декомунізації країни стало створення у 2006–2007 рр. «Комісії з відкриття документів і оголошення про належність болгарських громадян до органів державної безпеки й розвідувальних служб Болгарської народної армії». Діяльність Комісії передусім пов'язана з обробкою та відкриттям утворених свого часу комуністичними службами безпеки архівних документів. Головним завданням Комісії було визначення причетності болгарських громадян до служб безпеки та розвідки на основі зібраних документів. Також, відповідно до закону «Про політичну і цивільну реабілітацію», Комісія видає сертифікати про реабілітацію жертвам репресій на основі матеріалів, що зберігаються в архіві.

Варто відзначити, що попри описані вище процеси для болгар залишається характерним дбайливе ставлення до власної історії. Свідченням цього є відкриття 19 вересня 2011 р. в Софії Музею соціалістичного мистецтва, який є філією Національної художньої галереї. Його головними завданнями є збір, зберігання і демонстрація зразків мистецтва періоду 1944–1989 рр., які тематично пов'язані з епохою соціалізму.

Існує кілька ключових об'єктів уваги хронополітики Болгарської держави у розрізі конструювання простору пам'яті. По-перше, це формування образу «турецького ярма». Як вважають дослідники, однією з характерних рис історичної політики Народної Республіки Болгарія було намагання влади сформувати погляд на історію нації як на низку злочинів проти болгар. Причому період «турецького рабства» є очевидно базовим сюжетом зазначеної конструкції. Тому п'ятисотлітнє перебування болгарських земель

під владою Османської імперії описувалося зазвичай як період «темних століть» і нескінченних страждань болгарського народу. Сутність «турецького ярма», на думку болгарських істориків, полягала в соціально-економічному, політичному та національно-релігійному «гніті». Таким чином, болгари тих часів отримували статус «народу-жертви», а турки зручно підійшли для формування однієї з обов'язкових складових суспільної свідомості – «образу ворога».

Ще одним наріжним каменем конструювання болгарської політики пам'яті є образ національного Відродження. Це поняття охоплює період з 1762 по 1878 рр., початковою точкою якого є створення монахом Паїсієм Хілендарським «Історії слов'яноболгарської», а кінцевим пунктом – звільнення Болгарії з-під османського панування після завершення російсько-турецької війни 1878 р. Основним змістом, який вкладається у це поняття, є становлення («відродження») болгарської нації на основі культурно-освітнього руху («просвітництва»), боротьби за створення незалежної Болгарської Церкви та національно-визвольної боротьби проти «турецького ярма». А отже, і цей образ історичної пам'яті, як і попередній, нерозривно пов'язаний з османським елементом. Однак, на відміну від образу «турецького рабства», тут наголос ставиться не на зв'язці «жертва – ворог», а на значному потенціалі народу, його героїзації та возвеличенні його здатності до боротьби. Образ «нації-жертви» у цьому випадку кардинальним чином модифікується в образ «нації-борця» за незалежність.

До сфери впливу державної політики пам'яті Болгарії потрапило й питання Голокосту. Історія Голокосту в Болгарії характеризувалася масовими акціями протестів населення проти знищення євреїв. Після початку дії «Закону про захист націй» (23 січня 1941 р.), спрямованого на обмеження громадянських прав євреїв у державі, свою рішучу незгоду з ним висловили широкі верстви населення. Однак, цар Борис III та його уряд не відреагували на їхні вимоги й сприяли створенню плану депортації євреїв з Болгарії та його узгодження з німецькою стороною. Урешті-решт внаслідок чисельних протестів громадян болгарські євреї були врятовані від фізичного знищення й переміщені до таборів праці у провінції.

Перше публічне обговорення цих трагічних подій минулого та їх наслідків для сучасності розпочалося з ініціативи президента Желю Желева в 1993 р. Наголос було зроблено на тому, що в злочинних діях проти євреїв на болгарській території винне не все населення Болгарії, а виключно ті сили в країні, які співпрацю-

вали з нацистами або були лояльні до них. Тому зараз болгарський народ може пишатися мужністю предків, які чинили опір нацистським злочинам. У 2003 р. уряд ухвалив рішення кожного року відзначати на державному рівні 10 березня як День порятунку болгарських євреїв від смерті та пам'яті жертв Голокосту. Таким чином, болгарська меморіальна політика стосовно Голокосту вийшла на новий горизонт розвитку. При цьому акцент робився не на втратах і пошуку відповідальних за злочини, а на заслугах болгар у відстоюванні прав євреїв у межах Болгарії.

Водночас державна історична парадигма не передбачає висвітлення способів порятунку євреїв, хоча, як вже згадувалося, після відміни плану депортації їх було переселено до провінцій країни в табори праці для будівництва транспортних сполучень. Тому дослідники, які у своїх роботах описують реальні факти жаклих умов побуту й праці юдеїв у провінціях та знущання над ними місцевого керівництва, зазнають критики й засудження. Таким чином, державна політика щодо офіційної історії Голокосту в Болгарії стоїть на позиціях ствердження беззаперечної заслуги всього народу та спростування його вини у депортації євреїв із приєднаних в часи війни територій (Фракії та Македонії). Однією з головних причин цього є й те, що акцент на заслугах болгарського народу у порятунку десятків тисяч євреїв став своєю рекламною компанією держави на міжнародній арені. Так, у період боротьби Болгарії за вступ до Європейського Союзу створений образ її як «країни без антисемітизму» відіграв неабияку роль у зближенні з європейськими партнерами. Підкреслювалося, що держава має історичний досвід у захисті національних меншин, а отже й ідентичні з провідними країнами Європи пріоритети. Є очевидним, що в даному випадку спостерігається класичний прийом проведення державної політики пам'яті, коли увага свідомо та вибірково фокусується на одних історичних особах чи діях населення й відбувається замовчування інших, хоча вони мають фактично однакову систему координат у часі й просторі. Однак подібна ситуація систематичних інформаційних викривлень є досить небезпечною й може призвести в майбутньому до можливих негативних наслідків.

Отже, для процесу становлення політики пам'яті в Болгарії є характерною низка як позитивних, так і певною мірою негативних рис. При цьому подальше і поглиблене вивчення зазначеного процесу є безперечно цікавим як у розрізі суто наукового інтересу, так і в контексті можливого використання болгарського досвіду представниками української державної влади та національної еліти.

### **Висновки та рекомендації.**

1. Серед найбільш вагомих складових болгарської політики пам'яті варто виділити образи «турецького ярма» та національного Відродження, бачення позитивної ролі болгарського народу в долі євреїв часів Голокосту, а також сучасний процес декомунізації. Використовувані в політиці пам'яті образи «турецького ярма» та національного Відродження, хоча й взаємопов'язані, однак мають низку суттєвих відмінностей. Перший з них покликаний формувати погляд на історію нації як низку іноетнічних злочинів проти болгар. Другий є спробою фокусування на потенціалі болгарського народу, його героїзації та піднесенні здатності до боротьби з гнобителями.

2. У випадку болгарської меморіальної політики щодо явища Голокосту спостерігається практика зосередження суспільної уваги на міфологізованій масовості участі народу Болгарії в процесі порятунку єврейського населення. Переважна більшість болгарських істориків та політиків підтримують версію всенародної заслуги в цьому явищі. Натомість фактично замовчуються і недостатньо вивчаються індивідуальні випадки героїзму чи навпаки, певного сприяння нацистській політиці щодо іудеїв окремими державними діячами.

3. Вагомим інструментом модерної політики пам'яті Республіки Болгарія є процес декомунізації, основними завданнями якої декларуються бажання остаточно порвати з соціалістичним минулим та прискорити оновлення владної верхівки країни, серед якої наразі багато вихідців з радянської системи.

4. Незважаючи на деякі сумнівні риси сконструйованої болгарської політики пам'яті стосовно Голокосту, українським науковцям та державним діячам все ж варто звернути на неї увагу, як на приклад вмілого застосування хронополітики як засобу творення позитивного образу окремої нації на міжнародній арені.

5. З огляду на те, що на сьогодні і в Україні, і в Болгарії відбуваються майже паралельні процеси декомунізації, доцільно звернути увагу на вивчення болгарської практики втілення декомунізації в життя.